

СПЕЦИФІКА ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ ОКРЕМИХ СКЛАДІВ ЗЛОЧИНІВ ПРИ ПОСЯГАННЯХ НА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ

К. КАТЕРИНЧУК

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і процесу
Навчально-наукового юридичного інституту
Національного авіаційного університету*

Конституція України проголошує життя та здоров'я особи найвищою соціальною цінністю (статті 3, 27). Кримінальний кодекс України (далі — КК України) також здійснює кримінально-правовий захист здоров'я особи (розділ II «Злочини проти життя та здоров'я особи») від злочинних посягань нормами, що передбачені статтями 121–128, 130 та 133. Однак серед науковців немає спільного погляду щодо встановлення однієї з обов'язкових ознак об'єктивної сторони у складах цих злочинів.

Дослідженням зазначеної проблеми займалися Є. Булавін, В. Веніамінов, О. Денісова, О. Житній, О. Панчак, Л. Сердюк та ін. Проте незважаючи на численні дослідження з цієї теми, все ж виникають складнощі при кваліфікації злочинів проти здоров'я особи, а саме при правильному встановленні шляху (дії чи бездіяльності) вчинення того чи того злочину.

Так, тяжкі (крім тяжкого тілесного ушкодження, небезпечного для життя у момент заподіяння), середньої тяжкості та легкі тілесні ушкодження

визнаються як злочини з матеріальним складом. Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цих, як і будь-яких інших складів злочинів, є діяння (дія або бездіяльність). Аналіз спеціальної юридичної літератури щодо особливостей об'єктивної сторони зазначених складів злочинів дає підставу для висновку, що вони вчиняються як шляхом дії, так і бездіяльності. У постанові Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 р. № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» (далі — Постанова) також використовується неоднозначна термінологія: «діяння» (9 разів), «дії» (35 разів), «дії чи бездіяльності» (1 раз). У тексті Постанови наголошується про обов'язковість правильного й однакового застосування закону про кримінальну відповідальність, але, на жаль, така розбіжність термінів призводить до неузгодженості.

Судова практика не дозволяє знайти кримінальні провадження за статтями, які передбачають кримінальну відповідальність за тілесні ушкодження, що заподіюються шляхом бездіяльності.

Найпоширенішим у літературі є приклад, коли мати не годує дитину, внаслідок чого у дитини відмовляє якийсь орган — одна з ознак тяжкого тілесного ушкодження (ч. 1 ст. 121 КК України). Але цей приклад йде всупереч практиці, і кваліфікується за ст. 135 «Залишення в небезпеці» КК України. Так, нещодавно порушене кримінальне провадження за ст. 135 КК України, яке було висвітлене в засобах масової інформації та набуло широкого резонансу проти «горе-матері», яка на 9 днів без їжі залишила дітей (один та два роки) зачиненими у квартирі. Внаслідок бездіяльності матері однорічна дитина померла, а дворічна перебуває в реанімації, у неї почали відмовляти внутрішні органи. У цьому випадку тілесні ушкодження виступають не як самостійний злочин, а як наслідок, передбачений у диспозиції ч. 3 ст. 135 КК України, — діяння, передбачені частинами 1 та 2, якщо вони спричинили смерть особи або інші тяжкі наслідки.

Теоретично для встановлення об'єктивної сторони складу злочину — тяжкі тілесні ушкодження (ст. 121 КК України), що вчиняється шляхом бездіяльності, — можливо віднести такий випадок. Особа, яка заражена вірусом імунодефіциту людини чи іншою невиліковною інфекційною хворобою (ст. 130 КК України) здійснила статевий зв'язок (природним або неприродним способом) з іншою особою, при цьому не виконуючи жодних дій. Ця особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (у цьому випадку бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання — прямий умисел (ч. 2 ст. 24 КК України). Сам факт зараження особи вірусом імунодефіциту людини чи іншою невиліковною інфекційною хворобою може бути однією з ознак тяжкого тілесного ушкодження — позбавлення потерпілого репродуктивної функції тощо. Однак навіть

зазначений приклад буде кваліфікуватися за сукупністю злочинів (ч. 1 ст. 121 та ч. 4 ст. 130 КК України). Тому залишається актуальним питання щодо можливості заподіяти умисне тяжке тілесне ушкодження шляхом бездіяльності.

Проблемним є також питання встановлення об'єктивної сторони у складі злочину, передбаченому у диспозиції ст. 126 «Побої і мордування» КК України. Вітчизняний законодавець у ч. 1 ст. 126 КК України встановив кримінальну відповідальність за завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, які завдали фізичного болю і не спричинили тілесних ушкоджень.

Російські науковці при аналізі статті (ст. 116 КК Російської Федерації), у якій передбачено кримінальну відповідальність за побої виключають кримінальну відповідальність за таку одиничну дію, як удар. В. Веніамінов зазначає, що завдання ударів або вчинення інших насильницьких дій, які впливають на організм людини, розглядається як повний зміст об'єктивної сторони [1, 20]. Під ударом розуміють: 1) одноразовий вплив тупим предметом на тіло людини, що заподіяв фізичний біль [2, 389]; 2) різновид фізичного впливу на тіло людини, який полягає в одноразовому різкому сильному зіткненні тіла потерпілого з твердим предметом, рух якого ініційований винним [3, 79]; 3) одноразовий різкий вплив на тіло людини за допомогою певного предмета або частини тіла (руки, ноги, голови), що завдає фізичного болю [4, 314].

Існують різні визначення поняття «побої». Так, під ним розуміють: одноразове завдання потерпілому численних ударів [2, 389]; неодноразове (більше одного) нанесення ударів [3, 79]; багаторазове (два і більше) завдання ударів по тілу потерпілого, яке не спричинило тілесних ушкоджень [4, 314]. Побої — це нанесення ударів (найчастіше множинних) або інше заподіяння

фізичного болю, після яких не залишається видимих ушкоджень у вигляді порушень функцій органів людського організму або тілесних ушкоджень (синців, саден) тощо. Із зовнішньої сторони побої полягають у різноманітних активних діях [5, 108]. Також під побоями слід розуміти багаторазове (два або більше разів) нанесення ударів по тілу потерпілого, які спричинили фізичний біль та/або легку шкоду здоров'ю [6]. Останнє визначення, на нашу думку, має недолік, а саме — не може бути ознакою наслідку у ст. 126 КК України «легка шкода здоров'ю», бо це є ознакою ст. 125 (легке тілесне ушкодження) КК України.

Під іншими насильницькими діями у ст. 126 КК України слід розуміти: 1) фізичний вплив на людину (крім ударів та побоїв), що спричинили болісні відчуття (стискування частин тіла, виривання волосся тощо) [2, 389]; 2) будь-який вплив на тіло потерпілого, що відбувається проти його волі (викручування кінцівок, використання хімічних, термічних чи інших факторів, сторонніх предметів) [3, 79]; 3) інші, крім удару та побоїв, насильницькі дії, які можуть полягати, зокрема, у: щипанні, викручуванні кінцівок, защемленні тієї чи іншої частини тіла за допомогою будь-яких пристроїв, здушуванні шиї, вириванні волосся, дії на тіло термічними факторами тощо [2, 314].

Аналіз Постанови не дає роз'яснень термінам «удар», «побої», «мучення» та «інші насильницькі дії». У пункті 27 документа визначено лише процесуальні питання, а саме: встановлення наявності ознак особливої жорстокості, мучення, мордування, катування, знівечення обличчя віднесено до компетенції суду. Тому доречно запропонувати власні авторські визначення цих термінів.

Удар — це одноразовий зовнішній фізичний вплив на тіло іншої особи проти її волі за допомогою предмета, частин тіла, внаслідок чого спричинено фізичний біль та не заподіяно тілесних ушкоджень.

Побої — це багаторазове (два і більше) завдання особі ударів проти її волі, що спричиняють фізичний біль та не заподіяють тілесних ушкоджень.

Інші насильницькі дії в ст. 126 КК України — це такий фізичний вплив, що не відноситься до ударів та побоїв, який викликає фізичний біль, але не спричиняє тілесних ушкоджень. Інші насильницькі дії можуть вчинятися різними способами, що, в свою чергу, не впливає на кваліфікацію.

Кримінальна відповідальність за катування передбачена у ст. 127 КК України. З об'єктивної сторони цей злочин характеризується: 1) діями у виді завдання побоїв, мучення або іншими насильницькими діями; 2) наслідками у вигляді заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання; 3) причинним зв'язком між зазначеними діями і наслідками [2, 390]. Ми вважаємо, що катування може вчинятися не лише дією, а й бездіяльністю, зазначену позицію підтримують й інші науковці [6]. Це впливає з того, що діяння при катуванні — це заподіяння побоїв, мучення або інших насильницьких дій. Безперечно, побої та мордування заподіюються шляхом дії, а мучення — як дією, так і бездіяльністю.

У правилах судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень від 17 січня 1995 р. № 6 (далі — Правила) зазначається, що заподіяння мук — це дії, спрямовані на тривале позбавлення людини їжі, пиття чи тепла, залишення її в шкідливих для здоров'я умовах та інші подібні дії (п. 3.2). Але це визначення містить словосполучення, які також потребують тлумачення, оскільки вважаються оціночними: «шкідливі для здоров'я умови», «інші подібні дії». На нашу думку, під шкідливими для здоров'я умовами можна вважати умови, які призводять до порушення нормального (здорового) функціонування організму людини. До таких умов можна віднес-

ти: тривалу ізоляцію особи, її розміщення у вологому приміщенні, приниження та ін. Саме тому словосполучення «інші подібні дії» доцільно було б вилучити із Правил.

Вітчизняні науковці під терміном «мучення» розуміють: «потерпілому спричиняються тяжкі страждання, для чого діють саме таким чином, щоб заподіяти, спричинити нестерпний фізичний біль» [7, 311–312]; «вони викликають не просто больові відчуття, що мають місце при кожному тяжкому тілесному ушкодженні, а заподіюють особливо сильний фізичний біль та страждання» [2, 52]. Отже, терміни «страждання» і «біль» використовуються у цих визначеннях як такі, що доповнюють один одного. Однак варто наголосити, що мучення заподіюються лише шляхом бездіяльності (тривале позбавлення їжі, пиття чи тепла; тривала ізоляція; розміщення у вологому приміщенні; приниження), що завдає особі лише фізичні страждання.

У науковій літературі при дослідженні «інших насильницьких дій» у ст. 127 КК України є намагання визначити, які саме дії можна віднести до цієї категорії. Тобто для визначення поняття «інші насильницькі дії» вчені не надають пояснення цьому терміну, а перераховують наслідки, які можуть завдати «інші насильницькі дії». Зокрема, О. Панчак до «інших насильницьких дій» відносить умисні середньої тяжкості тілесні ушкодження, легкі тілесні ушкодження, а також інше фізичне насильство, яке не охоплюється поняттями «побої» чи «мучення» і призводить до сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання [8]. Саме тому інші тілесні ушкодження (статті 122, 125 КК України) повністю охоплюються ст. 127 та додатковою кваліфікацією не потребують [9, 301]. На думку О. Денисової, «це дії, які не призвели до наслідків, вказаних у статтях 121, 122, 125 КК України, проте могли бути небезпечни-

ми для життя і здоров'я у момент спричинення» [10].

У теорії та на практиці по-різному розуміють «інші насильницькі дії» в ст. 127 КК України і просто наводять перелік можливих діянь: «погроза зброєю, застосування протигазу чи поліетиленового пакета для позбавлення можливості дихати, електричного струму, різні посягання на статеву недоторканість особи, дії, характерні для мордування, а також інші подібні дії, серед яких найбільш поширеними є підвішування тіла, придушування, обливання холодною водою, нацькування собак, тривала ізоляція, вплив на людину постійним і голосним звуком, примушування їсти неїстівні речовини, інсценування ампутації якогось органа чи розстрілу тощо. Такі дії супроводжуються стресом, почуттям жаху чи неспокою та здатні принизити особу, зламати її морально» [11, 56]; «викручування рук, стискування горла, статевих органів тощо» [4, 317]; «мордування, тобто дії, пов'язані з багаторазовим або тривалим спричиненням болю (щипання, шмагання, завдання численних, але невеликих ушкоджень тупими чи гостро колючими предметами, застосування термічних факторів тощо), посягання на статеву недоторканість, заподіяння тілесних ушкоджень» [2, 390]; «умисне легке та середньої тяжкості тілесне ушкодження, різні посягання на статеву недоторканість особи, дії, характерні для мордування, та інші, крім побоїв і мучення, форми насильства. Загалом термінологічний зворот «інші насильницькі дії» повинен тлумачитись якомога ширше, аби охопити собою усі можливі причини заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання» [4, 316].

Науковці об'єднали ці думки [12] та запропонували під «іншими насильницькими діями» у ст. 127 КК України розуміти «зовнішній фізичний (за винятком побоїв або мучення) чи пси-

хічний вплив на людину, що викликає у неї відчуття болю або фізичного чи морального страждання, здатний спричинити органічну, фізіологічну чи психічну травму (зокрема, зв'язування потерпілого, позбавлення його вільно пересуватись у просторі шляхом його ізоляції у певному приміщенні, застосування електричного струму, роздратовуючий вплив на нервову систему голосним звуком або світлом, неправомірне використання наручників, гумових кийків, сльозоточивого й паралітичного газу, протигазів, застосування електрошоку, підвішування тіла, придушування (мокре, сухе, хімічне), погрози застосування насильства, які супроводжуються демонстрацією знарядь для катування, жорстоке поводження щодо родича чи близької людини на очах потерпілого, щипання, виривання волосся, нанесення множинних ушкоджень тупими або гостроколючими предметами, припікання, сексуальне насильство, застосування нейролептичних, седативних, паралітичних препаратів тощо)» [13]. Проаналізувавши запропоноване визначення, можемо стверджувати про те, що, по-перше, автори не конкретизують, що біль при катуванні повинен обов'язково бути «сильним» і «фізичним» — це є законодавчою вимогою. Також науковці поділяють види придушування (мокре, сухе, хімічне). Попередньо вони зазначили про застосування сльозогінного й паралітичного газу, тоді незрозуміло, чому хімічне придушування не може включати в себе застосування перелічених видів газів, та чому обмежилися лише двома, залишаючи поза увагою інші можливі варіанти. По-друге, застосування електрошоку та електричного струму розглядаються як окремі, одна від одної, дії, хоча їх принцип однаковий. По-третє, автори виокремлюють

три види травм (органічна, фізіологічна, психічна), але залишається незрозумілим походження органічної травми, та навіщо її включили до цього переліку. Незрозуміло, як можна застосуванням седативних (лат. *sedatio* — заспокоєння) препаратів викликати будь-яку травму, адже при їх вживанні виникає загальне заспокоєння (так званий седативний ефект), байдуже ставлення до того, що відбувається довкола [14].

Проаналізувавши наукові праці, варто зазначити, що фактично неможливо зробити повний перелік «інших насильницьких дій» у ст. 127 КК України, які в подальшому б визначили межі цього словосполучення, тому основоположним критерієм для кваліфікації повинне бути діяння, яке завдає сильного фізичного болю, фізичних або моральних страждань із певною зазначеною в законі метою та не заподіяли тілесного ушкодження.

Здійснюючи аналіз злочинів проти здоров'я особи відповідно до КК України, не викликає сумнівів, що всі види умисних тілесних ушкоджень (ст. 121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження», ст. 122 «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження», ст. 125 «Умисне легке тілесне ушкодження» та ч. 1 ст. 126 «Побої і мордування») вчиняються лише шляхом дії. Об'єктивна сторона ст. 127 (катування) може бути вчинена як шляхом дії, так і бездіяльністю. Крім того, доречно розробити нову постанову «Про судову практику в справах про злочини проти здоров'я особи», тим самим відокремити ці злочини від злочинів проти життя та інших злочинів, склади яких передбачені у диспозиціях статей розділу II «Злочини проти життя та здоров'я особи» КК України, роз'яснити суперечливу термінологію для недопущення порушень матеріального та процесуального права в майбутньому.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Вениаминов В. Г.* Уголовная ответственность за побои и истязание : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / В. Г. Вениаминов. — Саратов, 2005. — 30 с.
2. *Кримінальний кодекс України*: наук.-практ. комент. / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш [та ін.] ; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. — Київ, 2003. — 1196 с.
3. *Кримінальне право. Особлива частина* : підруч. / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. — 2-ге вид. — Київ, 2013. — 786 с.
4. *Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України* / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. — 9-те вид. переробл. та допов. — Київ, 2012. — 1316 с.
5. *Загородников Н. И.* Преступления против здоровья / Н. И. Загородников. — М., 1969. — 168 с.
6. *Шульга А.* Деякі питання кримінальної відповідальності за катування / А. Шульга, В. Павликівський // *Юридичний радник*. — № 2005. — № 5. — С. 80–87.
7. *Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України* : у 2 т. — Київ, 2009. — Т. 1 / за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. — 3-тє вид., переробл. та допов. — 964 с.
8. *Панчак О. Г.* Проблеми доктринального тлумачення статті 127 «Катування» Кримінального кодексу України / О. Г. Панчак // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали XII регіон. наук.-практ. конф. (м. Львів, 9–10 лютого 2006 р.). — Львів, 2006. — С. 375–377.
9. *Уголовный кодекс Украины*. Научно-практический комментарий / отв. ред. С. С. Яценко. — 3-е изд., испр. и доп. — Киев, 2004. — 1096 с.
10. *Денисова О. В.* Кримінальноправова характеристика об'єкта тортур і визначення місця даного складу в системі особливої частини КК України / О. В. Денисова // *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського*. — 2007. — Т. 20 (59). — № 1. — С. 75–82.
11. *Кваліфікація злочинів, підслідних органам внутрішніх справ* : навч. посіб. / за заг. ред. В. В. Коваленка ; за наук. ред. О. М. Джужи, А. В. Савченка. — Київ, 2011. — 648 с.
12. *Сердюк Л. В.* О понятии насилия в уголовном праве / Л. В. Сердюк // *Уголовное право*. — 2004. — № 1.
13. *Житний О. О.* Проблеми визначення конструкції складу злочину, передбаченого статтею 127 Кримінального кодексу України / О. О. Житний, Ю. О. Поліщук // *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. — 2009. — № 1 (5). — С. 107–111.
14. *Все слова имеют смысл* [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://vseslova.com.ua>

REFERENCES

1. Veniaminov V. G. Ugolovnaya otvetstvennost za poboi i istyazanie [Criminal liability for a beating and torture], Saratov, 2005, 30 p.
2. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal code of Ukraine], Kyiv, 2003, 1196 p.
3. Kryminalne pravo. Osoblyva chastyna [Criminal law. Special part], Kyiv, 2013, 786 p.
4. Naukovopraktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Scientific and practical comment of the Criminal code of Ukraine], Kyiv, 2012, 1316 p.
5. Zagorodnikov N. I. Prestupleniya protiv zdorovya [Crimes against health], Moskva, 1969, 168 p.
6. Shulha A., Pavlykivskiy V. Deiaki pytannia kryminalnoi vidpovidalnosti za katuvannia [Some questions of criminal liability for tortures], *Iurydychnyi radnyk*, 2005, no. 5, pp. 80–87.
7. Naukovopraktychnyi komentar do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [The scientific and practical comment to the Criminal code of Ukraine], Kyiv, 2009. vol. 1, 964 p.
8. Panchak O. H. Problemy doktrynalnoho tлумachennia stat'ii 127 «Katuvannia» Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Problems of doctrinal interpretation of the article 127 «Tortures» of the Criminal code of Ukraine], *Problemy derzhavotvorennia i zakhystu prav liudyny v Ukraini*, Lviv, 2006, pp. 375–377.
9. Ugolovnyy kodeks Ukrainy. Nauchno-prakticheskiy kommentariy [Criminal code of Ukraine. Scientific and practical comment], Kyiv, 2004, 1096 p.
10. Denysova O. V. Kryminalnopravova kharakterystyka ob'ekta tortur i vyznachennia mistsia danoho skladu v systemi osoblyvoi chastyny KK Ukrainy [The criminal and legal characteristic of a subject to tortures and definition of the place of this structure in system of a special part of CC of Ukraine], *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu im. V. I. Vernadskoho*, 2007, vol. 20 (59), no. 1, pp. 75–82.
11. Kvalifikatsiia zlochyniv, pidslidnykh orhanam vnutrishnikh sprav [Qualification of crimes, persons under investigation to lawenforcement bodies], Kyiv, 2011, 648 p.
12. Serdyuk L. V. O ponyatii nasiliya v ugolovnom prave [About a concept of violence of criminal law], *Ugolovnoe pravo*, 2004, no. 1.
13. Zhytniy O. O., Polishchuk Iu. O. Problemy vyznachennia konstrukttsii skladu zlochynu, peredbachenoho statteiu 127 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Problems of definition of a design of the actus reus provided by article 127 of the Criminal code of Ukraine], *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V. N. Karazina*, 2009, no. 1 (5), pp. 107–111.
14. *Vse slova imeyut smysl* [All words make sense]. Available at: <http://vseslova.com.ua>

Катеринчук К. Специфіка об'єктивної сторони окремих складів злочинів при посяганнях на здоров'я особи

Анотація. Стаття присвячена проблемам термінології та визначенню змісту понять, що містяться у Кримінальному кодексі України. Також досліджена одна з обов'язкових ознак об'єктивної сторони складів злочинів проти здоров'я особи – діяння (дія та бездіяльність). Здійснений аналіз праць науковців, які займалися дослідженням цієї теми, наведено власне бачення вдосконалення закону про кримінальну відповідальність, а саме щодо злочинів проти здоров'я особи.

Ключові слова: побої, мордування, катування, зараження, діяння, дія, бездіяльність.

Катеринчук Е. Специфика объективной стороны отдельных составов преступлений при посягательствах на здоровье лица

Аннотация. Статья посвящена проблемам терминологии и определению содержания понятий, содержащихся в Уголовном кодексе Украины. Также исследован один из обязательных признаков объективной стороны составов преступлений против здоровья человека – деяние (действие и бездействие). Проведенный анализ работ ученых, занимавшихся изучением данной темы, приведено свое видение совершенствования уголовного закона, а именно о преступлениях против здоровья человека.

Ключевые слова: побои, истязания, пытки, заражение, деяния, действие, бездействие.

Katerynychuk K. Specifics of the Objective Side of Separate Crime Components at Infringement on Health of the Person

Annotation. The article is devoted to problems of terminology and definition of the content of the concepts contained in the Criminal Code of Ukraine. One of the essential characteristics of the objective side of the crimes against human health are also studied – act (action and inaction). The analysis of the work of scientists involved in this subject, given own vision for improving the criminal law, namely the crimes against human health.

Key words: beatings, torture, infection, act, action, inaction.